

GULYÁS LÁSZLÓ – TÓTH ISTVÁN

Milan Hodža első Közép-Európa tervének magyarországi fogadtatása

Bevezetés

Közép-Európában a „rövid 20. században” négy nagy államszerkezeti váltás történt: 1918–1920-ban a versailles-i békerendszer megalkotása, az 1930–1940-es években a náci Németország „Új Rend”-jének kierőszkolása, 1945–1948-ban az úgynevezett szocialista tömb létrehozása és 1989-től e tömb dezintegrálódása. E négy államszerkezeti váltás mindegyikében fontos szerepet játszott a csehszlovák állam, mely kétszer született meg (1918, 1945), és kétszer bomlott fel (1938–1939, 1993). Emiatt úgy véljük, rendkívül tanulságos, ha bemutatjuk, hogy a csehszlovák állam vezető politikusai hogyan vélekedtek Közép-Európáról, és milyen elképzeléseket dolgoztak ki e térség sorsának alakítására.¹

Jelen tanulmányunkban az első csehszlovák állam egyik legfontosabb szlovák politikusának, Milan Hodžának Közép-Európára vonatkozó „első tervét” vizsgáljuk meg. A címben található „első” jelző arra utal, hogy Hodža esetében valójában két Közép-Európa tervről beszélhetünk: miniszterelnökként 1936 januárjában állt elő egy tervvel, majd emigránsként 1942-ben újrafogalmazta azt. Terjedelmi kereteink miatt a jelen írásban csak az első tervvel foglalkozunk.²

Hodža útja a miniszterelnöki szélig

Az 1878-ban született Milan Hodža politikai pályája 1897-ben indult, amikor alig tizenkilenc évesen budapesti diákként a szlovák, a szerb és a román egyetemi hallgatók értekezlete elé határozatot terjesztett az „elnyomott nemzetiségek” aktív együttműködéséről.³ Poli-

¹ Jelen tanulmány az OTKA tsz. 040695 „Közép-Európa és a Közép-Európa fogalom változásai a XX. század folyamán” elnevezésű kutatási program keretei között készült.

² Kutatásunk arra irányult, hogy megvizsgáljuk, a magyar külpolitika hogyan fogadta a Hodža-tervet. Ehhez két nagy forráscsoportot használtunk fel: I. Átvizsgáltuk a Magyar Külügyminisztérium 1936. évi iratanyagát, ennek során különös figyelmet fordítottunk a prágai magyar követ jelentéseire. II. Átvizsgáltuk a publikált forrásokat, olyan további dokumentumokat keresve, amelyek segíthetnek a képet árnyalni. Ehhez az alábbi publikált források álltak rendelkezésünkre: Frank Tibor (szerk.): *Roosevelt követe Magyarországon. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941.* Budapest, 2003.; Kerekes Lajos (szerk.): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához.* I. kötet: *A Berlin–Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója 1936–1938.* Budapest, 1962. (a továbbiakban: DIMK); Réti György (szerk.): *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról a Gömbös-kormány időszakában 1932–1936.* Budapest, 2003. (a továbbiakban: PMODM)

³ Magyar nyelven az alábbi Hodža életrajzok olvashatók: Sebestyén Zoltán: *Hodža Milán útja.* Bratislava, 1938. Ez egy propagandisztikus munka, a szerző kimondottan az ún. aktivista magyar politika és Milan Hodža közeledésének elősegítésére írta a könyvet. Borsody István: *Milan Hodža, a közép-európai federalista politikus.* In: Borsody István: *Amerikai évek.* Budapest, 2000. 301–319.; Szarka Laszló: *Turóctól Chicagóig. Milan Hodža közép-európai útja.* Európai Utas, 13. évf.

titkai pályáját három szakaszra oszthatjuk: 1. Az Osztrák–Magyar Monarchiában 1897 és 1918 között folytatott tevékenysége; 2. Az első Csehszlovák Köztársaság keretei között végzett munkája (1918–1938); 3. Az emigráns évek (1938–1944) alatti tevékenysége.

Politikai pályájának első szakaszában az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között politizált, különféle szlovák politikai újságok szerkesztője és újságírója volt. De kipróbálta a gyakorlati politizálást is, 1905-ben és 1906-ban a képviselőházi választásokon mandátumot szerzett. A magyar országgyűlésben a Parlamenti Nemzetiségi Klub titkáráként a „nem magyar” tábor integrálójaként személyiségként próbálta egységbe szervezni a nemzetiségi képviselőket. Az 1918. őszi államfordulatban is fontos szerepet játszott: 1918. október 30-án az ő kérésére változtatták meg a turócszentmártoni deklaráció szövegét,⁴ majd 1918 novemberében és decemberében ő tárgyalta Budapesten a szlovák–magyar demarkációs vonalról.⁵

Politikai pályájának húsz évig tartó második szakasza a csehszlovák állam keretei között telt el. Ez idő alatt fontos pozíciókat töltött be: 1919–1920 között a Csehszlovákiához került területek egységesítésére szervezett minisztérium vezetője, 1922–1926 között mezőgazdasági miniszter, 1926–1929 között vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1932–1935 között ismét mezőgazdasági miniszter volt.⁶ Masaryknak és Benešnek óriási szerepe volt az első világháború utáni új közép-európai államteremtésben. A „nemzeti államok” Közép-Európáját azonban Hitler vezetésével a náci Németország a 30-as évek második felében néhány év alatt elsöpörte. E végkifejletben Masaryk már csak passzív szereplőként vett részt, 1935 decemberében rohamosan romló egészségi állapota miatt lemondott a köztársasági elnöki posztról, majd 1937. szeptember 14-én, 87 éves korában meghalt.⁷ 1935. november 5-én Masaryk egyik utolsó hivatalos államférfiúi ténykedéseként még kinevezte Hodžát csehszlovák miniszterelnöknek. Így Hodža lett az első szlovák, aki kormányfői pozíciót ért el. Ezután néhány héttel – 1935. december 18-án – Edvard Beneš választotta a Csehszlovák Köztársaság elnökévé.⁸ Hodžára és Benešre hárult a csehszlovák állam stabilitása és területi integritása megőrzésének terhe.⁹

A terv megszületése

Az 1935 decemberétől kezdődő időszakban Hodža miniszterelnökként megkísérelte a lehetetlent: megóvni a csehszlovák állam stabilitását és területi integritását. E törekvés jegyében állt elő a róla elnevezett tervvel. A Hodža-terv első – meglehetősen homályos – említését Schuschnigg osztrák kancellár 1936. január 16–17-i prágai látogatása alkalmával

(2002) 10. sz. 63–70.; A szlovák történészek 1992. szeptember 14–16-án egy nagy Hodža-konferenciát rendeztek, ahol számos dimenzió mentén tekintették át működését. A konferencia anyagát lásd Mathé, Svätoslav (óá.): *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava, 1992.

⁴ A turócszentmártoni deklaráció megszületéséről és a végleges szöveg kialakításáról lásd: Gyönyör József: *Határok születtek*. Pozsony, 1992. 93–108.; Kovač, Dušan: *Szlovákia története*. Pozsony, 2001. 171–172.

⁵ Hodža budapesti tárgyalásairól lásd: Ormos Mária: *Padovától Trianonig*. Budapest, 1984. 103–111.; Fogarassy László: *Hodža Milán és a Károlyi-kormány*. Palócföld, 24. évf. (1990) 5. sz. 72–87.

⁶ Az e pozícióban kifejtett munkájáról idealizált képet fest Sebastyén: *Hodža Milán útja*, 96–129.

⁷ A csehszlovák belpolitikai élet harmincas évekbeli alakulásáról, Masaryk visszavonulásáról lásd: Mamatey, V. S.: *The Development of Czechoslovak Democracy 1920–1938*. In: Mamatey, Victor S. –Luza, Radomir (Eds.): *History of the Czechoslovak Republic 1918–1948*. Princeton (New Jersey, USA), 1973. 152–156.

⁸ Beneš elnökké választásáról lásd: Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely, 2002. 199–202.

⁹ Erről az időszakról lásd: Gulyás László: *Beneš külpolitikájának csődje (1938–1939)*. LIMES, 14. évf. (2001) 3. sz. 139–158.

rögzíthetjük. Schuschnigg prágai útjára osztrák kezdeményezésre kerül sor.¹⁰ Ausztria ugyanis a korábbi években Németországgal szemben Olaszországra támaszkodott, de a harmincas évek közepétől irányváltás történt az olasz külpolitikában. Mussolini elkezdett közeledni Németországhoz, azaz Ausztria korábbi védnöke Ausztria legnagyobb ellenségével, Németországgal tárgyalt. Ezek után érthető, hogy Ausztria új szövetséges után nézett, és Schuschnigg januári prágai látogatása egyértelműen puhatolódzásnak minősíthető. A kancellár megpróbált tájékozódni, milyen előnyökkel járna, ha Ausztria a római paktum helyett a kisantantot választaná.

A Schuschnigg–Hodža–Beneš megbeszélések két téma körül forogtak.¹¹ Egyrészt Schuschnigg az osztrák–csehszlovák gazdasági együttműködés elmélyítésének kérdésében szeretett volna eredményeket elérni, másrészt Hodža és Beneš arra törekedett, hogy az 1936. május 31-én lejáró csehszlovák–osztrák békéltetési és döntőbíróági egyezmény helyett egy barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kössenek. Konkrét megállapodás azonban egyik kérdésben sem született.

A hivatalos megbeszélések mellett az osztrák kancellár Prágában előadást tartott, melyben a Közép-Európában mutakozó autarchikus törekvések ellen foglalt állást.¹² „Nem különös és áldatlan állapot-e ez – mondotta a kancellár –, ha Ausztria, amely gabonatermelő államokkal van körülveve, kénytelen argentinai búzát importálni?” A kancellár kifejtette, hogy a szomszédos kis népeknek szorosabb kapcsolatba kell lépniük egymással. Schuschnigg ilyen szorosabb kapcsolatnak, regionális együttműködésnek tekintette a kisanthoz tartozó államok közötti gazdasági megállapodásokat, illetve a római olasz–osztrák–magyar gazdasági egyezményt. Az egymással szomszédos dunai államok gazdasági együttműködése a térség gazdasági fellendülésének előfeltétele. Ezért ebben az irányban kell munkálkodni, miközben a politikai kérdéseket figyelmen kívül kell hagyni. Az e cél elérésére alkalmas eszköznek a preferenciális vámok rendszerét nevezte meg.

Hodža az osztrák kancellár előadását igyekezett saját külpolitikai céljai érdekében felhasználni, kijelentve, hogy a Schuschnigg által javasolt gazdasági közeledésnek kell minden közép-európai „akcióprogram” előterében állni. Ami tehát Schuschnignál végcélként szerepel, az Hodža értelmezésében már egy „akcióprogram”. Úgy véljük, hogy ez az „akcióprogram” a Hodža-terv első említése. Ezen „akcióprogram” mibenlétét Wettstein János prágai magyar követ¹³ január 24-i jelentéséből rekonstruálhatjuk.¹⁴

Wettstein bemutatkozó látogatást tett Hodžánál, melynek során a miniszterelnök hosszasan beszélt Közép-Európa gazdasági problémáiról. Erről Wettstein az alábbiakat jelentette: „Közölte velem, hogy legközelebb konkrét lépéseket fog tenni egy régi terve megvaló-

¹⁰ Ausztria 30-as évek első felében folytatott külpolitikájáról a régebbi feldolgozások közül lásd Kerekes Lajos: *Ausztria története*. Budapest, 1966. 61–114.; Kerekes Lajos: *Ausztria hatvan éve 1918–1978*. Budapest, 1984. 84–230. Az újabb feldolgozások közül lásd Zöllner, Erich: *Ausztria története*. Budapest, 2000. 381–394.; Mussolini külpolitikájáról lásd Ormos Mária: *Mussolini*. Budapest, 1987. 282–293.

¹¹ A Schuschnigg–Hodža–Beneš megbeszélések tartalmáról lásd a „Prágai magyar követ 1936. január 18-i jelentése a külügyminiszternek”, nyomtatásban közli *DIMK* I. kötet 77–81.; De Facendis január 18-i jelentését közli *PMODM*, 604. sz. dokumentum. 360.

¹² Schuschnigg előadását ismerteti Gratz Gusztáv: *Közép-Európa problémája*. Külügyi Szemle, 13. évf. (1936) 114–118.

¹³ Wettstein János 1933 és 1939 között töltötte be a prágai magyar követ posztját, lásd: Pritz Pál: *A külügyi szolgálat története a 30-as évek első felében*. In: Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között*. Budapest, 1995. 103.

¹⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 63 (a Külügyminisztérium Levéltára, 1867–1944.) Politikai Osztály, 57. csomó, a prágai magyar követ 1936. január 24-i jelentése.

sítására és a dunai államok részére egy közös gabonaközpont felállítását fogja kezdeményezni, melynek feladata lenne a gabonafelesleg tervszerű elhelyezését irányítani és az azokkal kapcsolatban felmerülő kompenzációs ügyeket központilag lebonyolítani. Ezen központ lebonyolítására Bécs tartaná a legalkalmasabbnak, egyrészt ezen város centrális fekvésére való tekintettel, másrészt, mert osztrák részről a szóban forgó terv iránt nagy érdeklődés mutatkozik.”¹⁵

A zárt ajtók mögött folyó diplomáciai megbeszélések után január utolsó hetében Hodža a nyilvánosság elé lépett, és a sajtó előtt ismertette a róla elnevezett tervet.¹⁶ A terv a hat dunai államnak (Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia és Bulgária) az alábbi hét pontból álló programot kínálta:

1. A vámok fokozatos csökkentése teljes megszűnésükig
2. A szállítási kvóták emelése
3. A hitel és a kompenzáció könnyítése, kiterjesztése
4. Az agrártermelés közös irányítása
5. A közlekedési, posta- és távíróügyek egyszerűsítése és összehangolása
6. A fizetési rendszerek egyszerűsítése
7. Mezőgazdasági hivatal felállítása a gazdasági érdekek összeegyeztetésére és a gabonafelesleg elhelyezése érdekében.

Mint látható, a Hodža-terv az egykori Osztrák–Magyar Monarchia utódállamainak – kibővítve a kört Bulgáriával – gazdasági együttműködését célozta.

A terv fogadtatása

A terv nyilvánosságra kerülése után 1936 februárjában Hodža előtt három fontos feladat állt: 1. biztosítani a nagyhatalmak támogatását; 2. megszerezni a kisantant partnerek hozzájárulását; 3. bevonni Ausztriát és Magyarországot a terv végrehajtásába.

Hodža az első körben Franciaország és Anglia támogatását szerette volna megszerezni.¹⁷ A Hodža-terv első megmértetésére február elején került sor, ugyanis V. György angol király londoni temetésén számos ország képviseltette magát, így mód nyílt arra, hogy a temetésre összesereglett diplomaták megbeszéléseket folytassanak a tervről.¹⁸ Ezeken a Duna-medence jövőjéről szóló tárgyalásokon az angol diplomácia egyértelműen kinyilvánította, hogy a Hodža-tervvel szemben közömbös. Sir Robert Vansittart brit külügyi államtitkár a londoni magyar ügyvivő előtt úgy összegezte az angol álláspontot, hogy Anglia örömmel üdvözlölné a közép-európai államok közeledését, különösen ha ez a politikai légkör megnyugvását és a vámhatárok leépítését vonná maga után. De az angol tőke számára a Duna-medence nem nyújt számottevő gazdasági kilátásokat, és nem kívánnak a térségben a jövőben se befektetni. Mindezek miatt az angol kormány nem vállal semmiféle köte-

¹⁵ MOL K 63, Politikai Osztály, 57. csomó, a prágai magyar követ 1936. január 24-i jelentése.

¹⁶ Levéltári kutatásaink során nem sikerült a Hodža-terv szövegére bukkanunk a prágai magyar követ napi jelentéseiben, így azt Borsody alapján ismertetjük. Borsody: *Milan Hodža*, 312.

¹⁷ A Hodža-terv fogadtatásáról lásd: Ádám Magda: *Tervek a dunai államok együttműködésére*. In: Szarka László (szerk.): *Békétlen évtizedek 1918–1938*. Budapest, 1988. 19–23.; Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Budapest, 2002. 19–20.; Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Budapest, 1982. 241–253.

¹⁸ Anglia álláspontjáról lásd: Kerekes: *Ausztria története*, 130–131.; Pritz: *Magyarország külpolitikája*, 244–245.

lezettségét a Duna-medence problémáinak megoldására. Anglia részéről a Hodža-terv jóindulatú megértésnél többre nem számíthat.¹⁹

A Londonban megkezdett megbeszélések Párizsban folytatódtak, ezért Hodža 1936. február 12-én oda utazott. Tárgyalásai során kijelentette, hogy szerinte először gazdasági megállapodást kell létesíteni a „dunai államok” között. Ez a megállapodás először a kisantant három országát és Ausztriát foglalná magába, és „Magyarország is beléphetne”. Ez a gazdasági tömb helyreállítaná a dunai államok gazdaságát – állította Hodža –, és az így megszülető gazdasági prosperitás csökkentené a köztük fennálló súrlódási lehetőségeket. Azt is leszögezte, hogy nem tud elképzelni semmiféle területi revíziót.²⁰ Ádám Magda szerint a francia diplomaták megértéssel fogadták Hodža tervét, de gyorsan tudomására hozták, hogy jókívánásokon kívül mással nem tudják támogatni.²¹

Érdekes adalék a francia magatartáshoz az a jelentés, amelyet levéltári kutatásaink során találtunk.²² 1936. április 4-én Rosty-Forgách (a prágai magyar követség tanácsosa) jelenti a Külügyminisztériumban, hogy április 2-án Louis Monicault (a prágai francia követség tanácsosa) egy diplomáciai fogadáson azt fejtegette, hogy véleménye szerint Csehszlovákiának mind politikailag, mind gazdaságilag a római blokk államai – Ausztria, Olaszország és Magyarország – felé kellene orientálódnia. Franciaország tisztában van azzal, hogy ezen politikai közeledés kizárólag a Csehszlovákia által Magyarországnak teendő területi koncessziók útján lehetséges. Ezen álláspont kifejtése után Monicault a szobájába invitálta Rosty-Forgáchot, és arra kérte, hogy egy térképen jelölje meg azokat a minimális területi igényeket, melyek árán Magyarország hajlandó volna Csehszlovákiával megegyezni. A magyar tanácsos ez elől azzal tért ki, hogy ebben a kérdésben a magyar külügyminisztérium az illetékes, a francia diplomaták oda forduljanak ezzel a kéréssel.

Visszatérve az események fővonulatához, Hodža, párizsi és londoni kudarca után, 1936. február 23–24-én Belgrádban tett látogatást. A Stojadinović jugoszláv miniszterelnökkel folytatott megbeszélések során Hodža tervének két elemét hangsúlyozta.²³ Egyrészt gazdasági téren szükségesnek látta, hogy a dunai államok hozzanak létre egy bécsi központú kartellt a gabonaügyek intézésére. Másrészt politikai téren szorgalmazta, hogy a dunai államok egy megnemtámadási, esetleg kölcsönös segítségnyújtási szerződést hozzanak tető alá. A látogatás után kiadott hivatalos közlemény azt hangoztatta, hogy a két államférfi egyetértett abban, hogy az összes dunai állam hasznot húzna a szoros gazdasági együttműködésből, s hogy ezeket a törekvéseket bátorítani kell, továbbá szükségesnek tartják a kollektív biztonság megszervezését. Ha csupán a közlemény szövegét nézzük, úgy láthatjuk, hogy Hodža sikerrel járt Belgrádban, valójában azonban inkább kudarcról beszélhetünk, hiszen nem sikerült konkrét megállapodást tető alá hozni. Ráadásul a tényleges helyzet ennél sokkal rosszabbul alakult Hodža számára. Belgrád a Hodža tárgyalásai miatt aggódó magyar kormánnyal diplomáciai úton közölte, hogy „... amíg Stojadinović Jugoszlávia élén áll, [Hodža] elképzelései realizálására nem sok kilátás van. Jugoszlávia a leghatározottab-

¹⁹ Erről lásd *DIMK* I. kötet 111–112.

²⁰ Hodža párizsi tárgyalásairól lásd Gratz: *Közép-Európa problémája*, 114–118.

²¹ Ádám: *Tervek*, 20.

²² MOL K 63. Politikai Osztály 57. csomó, Rosty-Forgách (a prágai magyar követség tanácsosa) 1936. április 4-i jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak

²³ A Hodža–Stojadinović megbeszélések tartalmáról lásd a varsói Magyar Királyi Követség 1936. február 26-i jelentését. Ebben Hory András varsói magyar nagykövet a lengyel külügyminisztériumból származó információi alapján számolt be a Belgrádban elhangzottakról. MOL K 63. Politikai Osztály 58. csomó

ban visszautasít minden olyan rendezést, amely Németország és Olaszország kikapcsolásával történne, s amelyet Németország, akár közvetve is, maga ellen irányulónak tekint”.²⁴

Stojadinović Hodža-tervvel szembeni elutasító álláspontja mögött nagyon komoly gazdasági érdekek húzódtak meg. A német és a jugoszláv gazdaság az 1930-as években egyre jobban összefonódott.²⁵ Jól mutatja ezt, hogy 1935-ben Jugoszlávia behozatala Németországból 15%-ról 19%-ra növekedett, míg Csehszlovákia esetében 13%-ról 11%-ra csökkent. A jugoszláv állam külkereskedelmi forgalmában Németország az első helyre került, míg Csehszlovákia csak a 4. helyen állt. Ráadásul Belgrád arra az álláspontra helyezkedett, hogy importszükségeit a jövőben azokból az országokból fedezi, amelyekbe exportálhat. Nézzünk erre egy konkrét példát: Jugoszlávia megállapodott Németországgal, hogy textilipari szükségleteit Németországból fogja fedezni. Ez eddig Csehszlovákiából történt, azaz a német–jugoszláv textilipari megállapodás súlyos csapást mért a csehszlovák textiliparra. A Hodža-terv nyilvánosságra kerülése után Németország Jugoszlávia felé jelezte, hogy nem ad gazdasági koncessziókat a vele szemben ellenséges külpolitikát folytató országoknak, azaz vagy elfogadják Németország bizonyos politikai feltételeit, vagy termékeik előtt bezárul a német piac.²⁶

A másik kisantant partner, Románia, február elején érdeklődéssel fordult a Hodža-terv felé. Titulescu román külügyminiszter Londonban (az V. György temetése ürügyén kibontakozó diplomácia tárgyalásokon, illetve ezek folytatásán Párizsban) aktívan támogatta Hodža törekvéseit. Berlin azonban figyelmeztette a román kormányt, hogy ha részt vesz a Hodža-terv megvalósításában, Németország felülvizsgálja gazdasági kapcsolatait Romániával. Ezek után Románia visszatáncolt, február 24-én Commen berlini román követ arról biztosította a német külügyminisztert, hogy Németország részvétele nélkül a román kormány semmiféle dunai megegyezést nem hajlandó kötni.²⁷

Itt kell a figyelmet felhívni arra, hogy a harmincas évek elején már születtek a Hodža-tervhez hasonló integrációs tervek – Briand páneurópa memoranduma, a Brocchi-terv, az angol külügyminisztérium 1932-es javaslata, a Tardieu-terv –, de ezeket vagy Németország vagy Olaszország megbuktatta.²⁸ Hodža a korábbi tervek kudarcából okulva Németországot és Olaszországot nem akarta teljesen kizárni a gazdasági együttműködésből, a velük való kompromisszumra törekedett. Németország Romániára és Jugoszláviára gyakorolt nyomásából egyértelművé vált, hogy Németország erősen ellenzi a dunai államokra korlátozódó vámunió vagy preferenciális rendszer létrehozását. Ennek oka egyszerű: féltette gazdasági pozícióit. Olaszországot ebben az időszakban elsősorban az abesszin háború foglalta le, de jelezte, hogy a Hodža-tervvel szemben elutasító álláspontra helyezkedik.

Hodža még februárban lépéseket tett Németország és Olaszország negatív álláspontjának ellensúlyozására, amit jól mutat két levéltári forrásunk is. Egyrészt 1936. február 17-én Milan Korb budapesti csehszlovák követ a magyar külügyminisztériumban azt fejtegette, hogy a Hodža-terv nem irányul Németország ellen, de Prága úgy véli, hogy Németországgal csak akkor lehet gazdasági kérdésekben sikeresen tárgyalásokat folytatni, ha előtte a „dunai országok” egymással megegyeznek, és ezek után egységesen tárgyalnak Németország-

²⁴ A jugoszláv álláspontot idézi Ádám Magda: *A kisantant 1920–1938*. Budapest, 1981. 192–193.

²⁵ A két világháború közötti Jugoszlávia gazdasági életéről lásd: Lampe, John R. – Jackson, Marvin J.: *Balkan economic history. 1505–1950*. Cambridge, 1976.

²⁶ A náci Németország gazdaságpolitikájáról bővebben lásd: Erbe, R.: *Die nationalsozialistische Wirtschaftspolitik 1933–1939*. In: *Lichte der modernen Theorie*. Zürich, 1958.

²⁷ Ádám: *A kisantant*, 193.

²⁸ A harmincas évek első felében született tervekről lásd: Ormos Mária: *Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936*. Budapest, 1969. 43–80.

gal.²⁹ Másrészt 1936. február 19-én Hodža De Facendis prágai olasz követet arról biztosította, hogy a közép-európai problémákat Olaszország közreműködésével kívánja megoldani.³⁰

Az eddigiekből látható, hogy a január végén nyilvánosságra került Hodža-terv február végére szinte teljesen megbukott. Mind a nagyhatalmak (Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország), mind a kisantant partnerek (Jugoszlávia és Románia) elutasították. A gondolatmenet befejezéseképpen meg kell még vizsgálnunk, hogyan vélekedett a terv által leginkább érintett két ország, Ausztria és Magyarország, kormányaik hogyan reagáltak Hodža kezdeményezésére.

Hodža bizakodó volt a magyar féllel folytatandó tárgyalásokkal kapcsolatban. De Facendis 1935. december 23-i jelentésében azt írja, hogy Hodža az alábbiakat jelentette ki: „Nem ismerem személyesen Gömböst és Kányát, és nem tudom pontosan, hogyan látják a dolgokat, de nagyon jól ismerem a magyarokat, mivel aktív szlovák képviselő voltam a magyar parlamentben, és nem tartom lehetetlennek a két ország gazdasági alapon történő közeledését.”³¹

Ezzel szemben forrásaink alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy a magyar külpolitika eleve előítélettel tekintett Hodžára. Azaz: még alig foglalta el a miniszterelnöki széket, és még tervével sem állt elő, de a magyar fél máris eleve elutasító álláspontra helyezkedett. Jól mutatja ezt Collona budapesti olasz követ 1935. november 18-i jelentése, melyben beszámol a magyar miniszterelnökkel, Gömbös Gyulával folytatott beszélgetéséről.³² Az 1935. november 5-én miniszterelnökké kinevezett Hodžáról és kabinetjéről Gömbös azt fejtegette az olasz követnek, hogy akárki kezében is legyen a hatalom Prágában, úgyse fogja megadni azokat a területi engedményeket – körülbelül Szlovákia felének visszaadását Magyarországnak –, amelyek elengedhetetlenek a végleges megállapodáshoz.

Ezen előzmény ismeretében nem meglepő, hogy a Hodža-terv 1936. január végi nyilvánosságra kerülése után a magyar kormány szinte azonnal elutasító álláspontra helyezkedett.³³ A magyar fél álláspontját jól megvilágítja Kánya Kálmán külügyminiszter februári 11-i beszélgetése John F. Montgomeryvel, a budapesti amerikai követtel, akinek az alábbiakat mondta: „Bizalmas forrásból úgy tudja, Hodža javaslatai nem komolyak, és csak azt a célt szolgálják, hogy magára irányítsa a reflektorfényt, mert úgy érzi, Beneš nyomdokaiba kell lépnie. Hodža semmit se kockáztat, hogy efféle gondolatokat szellőztet, mert tudja jól, semmi esélyük a megvalósulásra, és ezért bizvást Magyarországot okolhatják majd.”³⁴

A magyar külpolitika formálói meg voltak arról győződve, hogy a Hodža-terv egy olyan léggömb, amely hamarosan ki fog pukkadni. Ebből fakadóan a tervvel kapcsolatos magyar retorika három elemből épült fel: 1. Magyarország kész arra, hogy minden gazdasági kérdésre vonatkozó konkrét javaslatot megfontolás tárgyává tegyen. 2. Magyarország úgy véli, hogy a Duna-medence újjászervezése Olaszország nélkül nem oldható meg. 3. Politikai tekintetben Magyarországnak a kisantanttal szemben követelései vannak, és ezek nem választhatók el a gazdasági kérdésektől.

Kánya ezt a magyar álláspontot több nyilatkozatában és diplomáciai beszélgetések során is kifejtette. 1936 márciusában a budapesti angol követtel közölte, hogy a gazdasági

²⁹ MOL K 63. Politikai Osztály 57. csomó. 1936. február 16-i napi jelentés.

³⁰ MOL K 63. Politikai Osztály 57. csomó, a prágai magyar követ jelentése.

³¹ *PMODM*, 595. sz. dokumentum. 355.

³² *PMODM*, 587. sz. dokumentum. 348.

³³ A magyar külpolitikának az 1936-os év első felében megtett lépéseiről lásd: Pritz: *Magyarország külpolitikája*, 241–253.

³⁴ Frank: *Roosevelt követe Magyarországon*, 105.

kapcsolatok szorosabbra fűzését el tudja képzelni, de „a politikai közeledést a dunai államok között nem tartom lehetségesnek. Nem lehet egy országtól, mely a békeszerződés alapján közel háromnegyed részét veszítette el, követelni, hogy a feledés fátylát borítsa a múltra, és egyes szomszédaival őszintén együttműködjék.”³⁵

Kánya február 17-én ismertette Korb budapesti csehszlovák követtel a hivatalos magyar álláspontot: Magyarország vezetőiben mindig megvolt a jóindulat a Duna-medence népei helyzetének javítására. A rossz csehszlovák–magyar viszonyért nem Budapestet, hanem Prágát terheli a felelősség. Jól mutatja ezt, hogy Prága mondta fel 1929-ben a csehszlovák–magyar kereskedelmi egyezményt, így arra kényszerítve Magyarországot, hogy más piacokat – Németországot, Olaszországot – keressen. Ezek után Magyarország most csak úgy tud tárgyalásokat folytatni Csehszlovákiával, ha közben figyelembe veszi Németország és Olaszország érdekeit. Ráadásul – egészítette ki gondolatmenetét Kánya – a kisantant államok és Magyarország közötti kapcsolat olyan rossz, hogy politikai együttműködésre „még sokáig gondolni se lehet”.³⁶

Gömbös Gyula miniszterelnök a budapesti olasz követtel folytatott február 14-i beszélgetése során még keményebben fogalmazott. Elmondta, hogy Antall József igazságügy-miniszter-helyettesen keresztül Prágából azt az üzenetet kapta, hogy amennyiben elhatározná magát egy prágai tárgyalásra, impozáns fogadtatásban lenne része, ez azonban nem áll szándékában. „Ha odamegyek, akkor ezt magyar katonákkal együtt teszem” – mondta Gömbös.³⁷

Egyedül Ausztriában talált kedvező visszhangra a Hodža-terv, a Németország részéről fenyegető Anschluss miatt. Ez azonnal aktivizálta a magyar külpolitikát. Amikor a budapesti osztrák követ 1936. február 10-én látogatást tett Kánya külügyminiszternél, komoly szemrehányást kapott a prágai tárgyalások miatt, mondván, ez Ausztria kisantanthoz való közeledését eredményezi.³⁸ A magyar–osztrák viszony még feszültebbé vált, amikor Hodža, viszonzva Schuschnigg januári prágai látogatását, 1936. március 8-án Bécsbe látogatott. A tárgyalásokról kiadott hivatalos közlemény szerint e megbeszéléseken elsősorban egy új osztrák–csehszlovák kereskedelmi szerződés megkötése szerepelt, azon kívül elhatározták a május végével lejáró választott bírósági szerződésnek egy új, a kölcsönös baráti viszonyt kiemelő szerződéssel való pótlását és egy kulturális egyezmény megkötéséről való tárgyalás megindítását. Ezen kívül – a közlemény szerint – „a Duna-völgye megszervezésének, valamint a kisantant országai és a római paktum országai közötti gazdasági együttműködésnek kérdései” is szerepet kaptak a tárgyalásokon.³⁹ Ez a megfogalmazás valójában azt jelentette, hogy Ausztria nem volt hajlandó a Hodža által szorgalmazott tervet és annak első lépcsőjét, az osztrák–csehszlovák kölcsönös segítségnyújtási szerződést megkötni Csehszlovákiával, illetve a kisantanttal.

Úgy véljük, Schuschnigg óvatos magatartása egyértelműen abból fakadt, hogy a Hodža-val való tárgyalásra egy nappal azután került sor, hogy Hitler megszállta a Rajna-vidéket (1936. március 7.). Azaz, bár Ausztria próbált Csehszlovákiához és a kisantanthoz közeledni, a fokozódó német veszély miatt nem volt hajlandó a római egyezménytől elszakadni. Ezért a Schuschnigg–Hodža tárgyalást azzal a formulával zárták le, hogy Csehszlovákia

³⁵ Erről lásd: Auer Pál: *Fél évszázad*. Washington, 1981. 160–161.

³⁶ MOL. K 63. Politikai Osztály 57. csomó. 1936. február 16-i napi jelentés.

³⁷ *PMODM*, 616. sz. dokumentum. 367.

³⁸ Lásd: Tilkovszky Lóránt: *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemzése 1933–1938. évi politikai jelentéseiben*. Budapest, 2002. 137.

³⁹ A közleményről beszámol a *Külügyi Szemle*, 13. évf. (1936) 295.

közvetíteni fog Ausztria és Jugoszlávia között, míg Ausztria ugyanezt teszi Olaszország és Csehszlovákia, illetve Csehszlovákia és Magyarország között. Ez a bonyolult formula azonban azt jelentette, hogy a bécsi Schuschnigg–Hodža tárgyalások eredmény nélkül zárultak.

A prágai magyar követ 1936. március 16-án nagy örömmel számolt be arról, hogy „Marek [prágai osztrák követ – G. L.–T. I.] a csehszlovák miniszterelnököt Bécsből történő visszaérkezése alkalmával az itteni pályaudvaron fogadta. Hodža úr azonban nagyon rosszkedvű volt ... A nála jelentkező állomásfőnököknek pedig kilátásba helyezte, hogy az urakat most hosszabb ideig nem fogja fárasztani, amiből arra lehet következtetni, hogy külföldi utazásai egyelőre véget értek.”⁴⁰

Amikor néhány nappal később, 1936. március 13–14-én Schuschnigg Budapestre látogatott, Kánya erőteljesen bíralt minden osztrák letéresi kísérletet a római hármas paktum alapjáról, elutasította a kisantanthoz való közeledés gondolatát, és az egész Hodža-tervet kivihetetlennek minősítette. Kijelentette, hogy azt Magyarország semmiféleképpen sem támogatja.⁴¹ Kánya a budapesti tárgyalásokon elfogadtatta az osztrákokkal, hogy nem vesznek részt semmiféle német-ellenes blokkban, sőt megpróbálják az osztrák–német viszonyt rendezni. Ilyen előzmények után ültek össze Rómában 1936. március 21–23-án a római jegyzőkönyv országainak (Olaszország, Ausztria és Magyarország) képviselői.⁴² Tanácskozásuk megerősítették az 1934-es jegyzőkönyv határozatait, és elfogadták a II. és III. számú kiegészítő jegyzőkönyvet.⁴³

A Hodža-terv további sorsának szempontjából a legnagyobb jelentősége a II. számú kiegészítő jegyzőkönyvnek van, mely kimondta, hogy a három kormány „nem fog harmadik államok kormányával semmiféle dunai kérdésre vonatkozó fontosabb politikai tárgyalásokat folytatni anélkül, hogy a két másik kormánnyal [...] előzetes érintkezésbe ne lépett volna”. Szintén kimondta a jegyzőkönyv, hogy az áruforgalom kibővítésére csak kétoldalú szerződések formájában köthetnek megállapodásokat a kisantant államokkal. Ezen rendelkezések gyakorlatilag a Hodža-terv halálát jelentették. Ausztria, amely egyetlen országgént fantáziát látott a Hodža-tervben, és erről komoly tárgyalásokat folytatott a csehszlovákokkal, visszatért a római paktum vonalára, azaz a januárban meghirdetett Hodža-tervet két hónappal meghirdetése után egyetlen ország sem támogatta.

Sőt, Hodžának Csehszlovákián belül is vereséget kellett elkönyvelnie. 1935 decemberétől Hodža a miniszterelnöki pozícióval párhuzamosan a külügyminiszteri posztot is betöltötte. Ez azért fontos momentum, mert a csehszlovák állam 1918-as megalakulásától kezdve annak „örökös külügyminisztere” Beneš volt.⁴⁴ Mivel Beneš köztársasági elnök lett, fel kellett adnia ezt a posztot. Az egyik korabeli magyar külpolitikai elemző rögtön felhívta a figyelmet arra, hogy Hodža külpolitikai vonala négy ponton is élesen eltér a beneši vonaltól: 1. Míg Beneš a nagyhatalmak közül elsősorban Franciaországot tekintette szövetségeseinek, addig Hodža inkább Angliát; 2. Hodžának rendkívül jó lengyel kapcsolatai voltak, így Benešsel ellentétben neki reménye volt arra, hogy a feszült csehszlovák–lengyel viszonyban változást érjen el; 3. Hodža szovjetellenes volt, nem támogatta a Beneš által szor-

⁴⁰ Erről lásd: MOL K 63. Politikai Osztály 57. csomó. A prágai magyar követ 1936. március 16-i jelentése.

⁴¹ Tilkovszky: *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában*, 139.

⁴² A római tanácskozásról a feldolgozások közül lásd: Pritz: *Magyarország külpolitikája*, 247–250.; Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, 1988. 158–159.

⁴³ A római tanácskozás jegyzőkönyveit közli: *PMODM*, 631–633. sz. dokumentumok. 373–374.

⁴⁴ Edvard Beneš külpolitikájáról lásd: Wandycz, P. S.: *Foreign policy of Edvard Benes 1918–1938*. In: Mamatey–Luza (Eds.): *History of the Czechoslovak Republic 1918–1948.*, 216–218.

galmazott szovjet–csehszlovák közeledést; 4. Hodža a szomszédokkal – Lengyelország mellett Ausztriával és Magyarországgal – való megegyezés híve volt.⁴⁵

A Hodža-tervben a fentebb felsorolt négy elemből három ténylegesen szerepet is kapott. Mit tett eközben Beneš? Látszólag – azaz szavakkal – támogatta Hodžát, például egyik beszédében azt fejtegette, hogy Anglia milyen fontos partnere a csehszlovák külpolitikának.⁴⁶ Rudnay Lajos, Magyarország bécsi követe 1936 februárjában így jellemezte Beneš és Hodža viszonyát: „Beneš a nemzetközi parketten gyakorlatlan ellenfelét, Hodžát addig hagyja [...] tervével próbálkozni, amíg a realitásokról megfelelő és magát túl exponáló Hodža megbotlik, mely esetben Csehszlovákia vezetése kétségtelenül Beneš kezébe kerülne.”⁴⁷

Rudnay jó jósnek bizonyult. 1936 februárjának végén Beneš felmentette Hodžát a külügyminiszeri poszt alól, és helyére saját emberét, dr. Kamil Kroftát nevezte ki, s ezzel visszaszerezte a külügyek irányítását Hodžától.⁴⁸ Azaz Beneš „hagyta kifutni” Hodžát, és amikor világossá vált, hogy a Hodža-terv bukásra van ítélve, lecsapott rá.

Hodža 1935 és 1938 közötti további kül- és belpolitikai kezdeményezései – pacifikálni a csehszlovák állam radikalizálódó kisebbségeit egy nemzetiségi statutum elfogadásával, megegyezni a Hlinka-féle Szlovák Néppárttal, aktivizálni a kisantantot – szintén elbuktak. E kudarcok, kiegészülve a hitleri Németország egyre agresszívebb fellépésével, egyenesen vezettek a müncheni döntéshez, majd a csehszlovák állam megszűnéséhez. Hodža kormánya a müncheni döntés előtt egy héttel, 1938. szeptember 22-én lemondott, Hodža pedig rövidesen Svájcba emigrált.⁴⁹

Konklúziók

Befejezésképpen tegyük fel a kérdést: Alig két hónap alatt miért bukott meg a Hodža-terv? Úgy véljük, a kérdésre összetett válasz adható.

Egyrészt Csehszlovákián kívül csupán Ausztria mutatott érdeklődést a terv megvalósítása iránt. Ausztria azonban Magyarország és Olaszország együttes nyomására meghátrált a terv támogatásától. Ezzel párhuzamosan a Csehszlovákia szövetségesének tekinthető nagyhatalmak – Anglia és Franciaország – közömbös magatartást tanúsítottak, ezzel elősegítették Közép-Európa német érdekszférába történő átcsúszását.

Csehszlovákia kisantant szövetségesei – Románia és Jugoszlávia – a határozott német nyomás miatt nem támogatták a tervet. Ráadásul az egyre nagyobb befolyásra szert tevő Németország egy feloldhatatlan ellentmondást jelentett a terv számára. Hodža tisztában volt azzal, hogy Németországot nem lehet egy ilyen rendezésből kihagyni, ugyanakkor a tervnek határozottan németellenes éle is volt. Közép-Európa németellenes összefogását pedig nem lehetett német részvétellel megvalósítani. Ez az ellentmondás feloldhatatlanná vált.

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy a Hodža-terv bukását az okozta, hogy Csehszlovákián kívül egyetlen egy államnak se állt érdekében a megvalósítása. Ha a magyar elutasító magatartás mozgatórugóit szeretnénk megérteni, akkor három motívumot kell meg-

⁴⁵ Lásd: Szvatkó Pál: *Hodža Milán a csehszlovák politika élén*. Magyar Szemle, XXV. kötet (1936) 4. (100.) sz. 349–358.

⁴⁶ Szvatkó: *Hodža Milán*, 358.

⁴⁷ Rudnay 1936. február 15-i jelentését közli: *DIMK* I. kötet 123–124.

⁴⁸ Beneš 1936 és 1938 közötti külpolitikai lépéseiről lásd: Lukes, Igor: *Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The Diplomacy of Edvard Benes in the 1930s*. Oxford, 1996. 79–126.

⁴⁹ Lukes: *Czechoslovakia between Stalin and Hitler*, 231–232.

világítanunk: a Felvidékkel kapcsolatos revíziós igényeket, a magyar gazdasági érdekeket, valamint a magyar fél bizalmatlanságát Hodža iránt.

A magyar politikai elit reálisan nem remélhette azt, hogy a csehszlovák állam egy gazdasági együttműködésben való magyar részvételért cserébe önként lemond a Felvidék azon területeiről, ahol magyar többség mutatható ki (pedig ez a magyar revízió minimális területi célja volt a Felvidékkel kapcsolatban). Ezen megállapításunk helyességét az 1938. évi komáromi szlovák–magyar tárgyalások eredménytelensége tökéletesen alátámasztja.

A Hodža-terv gazdasági alapja a gabonaértékesítés biztosítása volt. Csakhogy a Hodža-terv felbukkanásakor a gabonaértékesítés problémája megoldódott. A német piac nemcsak a magyar, hanem az összes közép-európai gabonát felszívta. Pritz Pál mutat rá, hogy a gabonaértékesítés az 1930-as évek első felének problémája volt. 1936-ra a korábbi évek gabonaértékesítési gondjai megszűntek. Ha például a magyar–német gazdasági kapcsolatokat vesszük szemügyre, a magyar félnek már nem az a gondja, hogy hol adja el gabonáját, hanem az, hogy hogyan térjen ki az egyre nagyobb német felvásárlási igények elől.⁵⁰

Végezetül: a Külügyminisztérium iratanyagának áttekintése után kijelenthetjük, hogy a magyar külpolitika formálói az első perctől fogva nem hittek a terv komolyságában. Úgy gondolták, hogy Hodža úgy kívánja felülmúlni Beneš, hogy előáll egy nagyszabású tervvel. Azaz a terv mögött a magyar vezetés csupán a Hodža–Beneš vetélkedés egy megnyilvánulási formáját látta.

Úgy véljük, a fenti három motívum – természetesen eltérő súllyal – együtt eredményezte a tervet mereven elutasító magyar magatartást.

⁵⁰ Pritz: *Magyarország külpolitikája*, 242.